

ПОНЯТТЯ «ФРАНКОФОНІЇ» ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ЛІНГВОКРАЇНОЗНАВСТВА ТА ВИВЧЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Наталія Хабарова

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романо-германської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
просп. Науки, 72, м. Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0001-6108-0495
e-mail: khna_80@ukr.net

Анотація. В статті розглядається, яким чином поняття «франкофонії» закріплене та розповсюджене в культурі та науці внаслідок робіт Л. С. Сенегора, вплинуло на деякі фактори розвитку французького лінгвокраїнознавства та вивчення французької мови. Якщо раніше увага вчених зосереджувалась на французькій мові та вивченні французької мови, його нормуванні та кодифікації, та будь-яке відхилення від норми викликало засудження (в даному контексті мається на увазі регіональні варіанти використання французької мови, які не відповідали нормі), то з появою концепту «франкофонії» периферійні варіанти французької мови стали об'єктом вивчення. Таким чином з'явилися нові напрямки варіантології, націлені на вивчення багатства та своєрідності регіональних варіантів. В статті надаються назви перших пам'ятників, присвячених особливостям французької мови в залежності від його територіальної приналежності та соціальної стратифікації.

Щодо вивчення французької мови, то до останньої чверті ХХ сторіччя її розвиток проходив в двох напрямках: викладання французької мови як рідної та викладання французької мови як іноземної. Тут поняття «франкофонія» відіграло важливу роль, виявивши ще одну самостійну категорію носіїв французької мови, які володіють нею як другою. Будучи спочатку досягненням теоретичної лінгводидактики, поняття «французька мова друга» спровокувало вироблення та створення нових навчальних посібників в основному для франкомовних країн (з французькою другою), а надалі для алофонів, які прибували до Франції та в інші франкомовні країни.

Ключові слова: франкофонія, лінгвокраїнознавства, варіант французької мови, лінгводидактика, французька мова рідна, французька мова друга, французька мова як іноземна.

THE CONCEPT OF «FRANCOPHONIE» AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF LINGUISTIC AND REGIONAL STUDIES AND THE STUDY OF FRENCH AS A FOREIGN LANGUAGE

Natalia Khabarova

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Romano-Germanic Philology
Oles Honchar Dnipro National University
Nauki Ave., 72, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6108-0495
e-mail: khna_80@ukr.net

Abstract. This article examines how the concept of «Francophonie», established and spread in culture and science as a result of the works of L.S. Senghor, influenced the vectors of the development of French linguistics and the study of the French language.

If earlier the attention of scientists was focused on the French language of France, its standardization and codification, and any deviation from the norm caused condemnation (in this context, we mean regional

variants of the use of the French language that do not correspond to the norm), (then, with the emergence of the concept of “Francophonie”, peripheral variants of the French language became a separate object of study, thereby giving birth to a new direction of variantology, aimed at studying the richness and uniqueness of regional variants. The article gives the names of the first monuments dedicated to the peculiarities of the French language depending on its territorial affiliation and social stratification.

As for learning French, until the last quarter of the 20th century. Its development took place in two directions: teaching French as a native language and French as a foreign language. Here, the concept of «Francophonie» played an important role, revealing another independent category of speakers of the French language who speak it as a second language.

Being initially an achievement of theoretical linguistic didactics, the concept of «French second language» provoked the development and creation of new textbooks mainly for French-speaking countries (with French as the second language), and later for allophones arriving in France and other French-speaking countries (with French as the main language).

Key words: Francophonie, Linguistic Studies, a variant of the French language, linguistic didactics, French as a native language, French as a second language, French as a foreign language.

Постановка проблеми. До середини ХХ століття французька мова розглядалася як монолітна структура, а будь-які її регіональні відмінності (особливо в Африці) трактувалися як помилкові девіації. Проте стрімка деколонізація та поширення французької мови на п'яти континентах створили суперечність між жорсткою мовною нормою метрополії та реальною мовною практикою в регіонах. Виникла необхідність наукового переосмислення «периферійних» варіантів французької мови та розробки нових дидактичних підходів, які б враховували статус французької як другої мови (FLS) у багатомовному середовищі. Об'єктом дослідження є процес еволюції французької мови та концепту «франкофонія» в глобальному соціокультурному та геополітичному просторі. Предметом дослідження постає трансформація теоретичних підходів у лінгвокраїнознавстві та лінгводидактиці під впливом концепту франкофонії, зокрема перехід від пуристичного заперечення мовних варіантів до їх системного опису та розробки методики викладання французької як другої мови.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати вплив концепту «франкофонія» (від гуманістичних ідей Л. С. Сенгора до сучасних інституційних визначень) на розвиток соціолінгвістики та методики викладання; розкрити зміст переходу від центристської мовної моделі до визнання варіативності французької мови у світі та обґрунтувати специфіку статусу «французька мова друга» (FLS).

Наукова новизна полягає у спробі інтегрувати соціолінгвістичний та дидактичний підходи до вивчення франкофонії, продемонструвавши, як філософська ідея «спільного

культурного простору» безпосередньо вплинула на зміну наукової термінології та розробку нових державних освітніх стандартів у франкомовних країнах.

В даний час франкофонію (франц. Francophonie) насамперед пов'язують з ім'ям Л. С. Сенгора, який обґрунтував і популяризував дане поняття в 60-х роках ХХ ст. Однак у французького слова Francophonie набагато більш ранні витoki. Термін Francophonie характеризується греко-латинським походженням та був вперше вжитий О. Реклю, географом, який розробив нову класифікацію територій за мовною ознакою [1]. Вона використовується в повсякденному побутовому та суспільному житті. Таким чином, даний термін у значенні «країни/краю з франкомовним населенням» був письмово зафіксований у його роботі 1880 «Франція, Алжир і колонії». Минуло понад вісімдесят років, перш ніж цей неологізм отримав новий імпульс розвитку завдяки відомій статті Л. С. Сенгора. У 1962 «Esprit» публікує спеціальний номер під назвою «Французька мова – жива мова», в якій міститься стаття Л. Сенгора «Французька мова – мова культури» [2].

Задаючись питанням про значення французької мови у світі та, зокрема, в африканських країнах, про виконувани нею функції, Л. Сенгор розмірковує, за його власними заповненнями, як письменник і поет. Він перелічує основні причини поширення французької мови за межами Франції та доходить висновку про народження нового культурного простору, іменуючи його франкофонією. Стаття завершується уривком, що став уже хрестоматійним для дослідників франкофонії, – з одного боку, про неможливість відкинути африканські мови, які протягом століть, а можливо,

і тисячоліть були і будуть охоронцями «глибинних основ негритюду». А з іншого – про необхідність визнати культурне змішання, що відбулося в африканських носіїв французької мови. Франкофонія для Л. Сенгора – це той цілісний Гуманізм, який оповиває землю: «цей симбіоз “сплячих енергій” усіх континентів, усіх рас, спільне тепло яких пробуджує їх до життя» [2].

Таким чином, Л. Сенгор збагачує концепт франкофонії, що існував раніше, основною семою якого є «єдність», у даному випадку – єдність культурного простору. І ця ідея єднання франкомовного простору, країн, народів, що їх населяють, запропонована Л. С. Сенгором у 60-ті рр. ХХ ст., виявилася настільки популярною та актуальною, що знайшла своє відображення і цілком конкретні втілення не лише в політико-адміністративній сфері (не будемо забувати, що основною діяльністю в цей період для Л. С. Сенгора було управління власною країною на посаді президента), а й стала поштовхом для розвитку нових напрямів у лінгвокраїнознавчій сфері.

Надалі поняття «франкофонія» зазнало різних фаз еволюції – від культурної спільності до мовної, геополітичної, дидактичної тощо, на яких ми не будемо зупинятися детально. На сьогодні у французькій мові слід розрізняти як мінімум два явища: *francophonie* та *Francophonie* (букв.: франкофонія та Франкофонія). Франкофонія (з великої літери) відсилає до Міжнародної організації франкомовних країн (*Organisation internationale de la Francophonie – OIF*), одним з ідейних та адміністративних засновників якої був Л. С. Сенгор. Згідно із сайтом французького міністерства Європи та закордонних справ, Франкофонія – це «інституційний механізм, що забезпечує організацію відносин між країнами, які об'єднує французька мова», тобто йдеться про міжнародну міжурядову організацію, що включає низку країн.

Тоді як франкофонія (з малої літери) набуває полісемічного характеру, позначаючи наступне відповідно до термінологічного словника: «Сукупність народів, для яких французька мова є рідною або мовою-посередником, офіційною мовою країни, або для яких ця мова є значущою з низки історичних і культурних причин».

Це коротке, на перший погляд, визначення містить у собі квінтесенцію тривалого шляху,

переходу від французького до франкомовного, від центру до периферії, від одноманітності до різноманіття тощо. Тепер франкомовне (*francophone*) не означає французьке (*français*), а франкофон – це не лише той, хто володіє французькою як рідною, як це було прийнято раніше. Для франкомовного світу ця зміна культурного орієнтиру стала ключовою в середині ХХ ст. Таким чином утворились франкофонні зв'язки в найрізноманітніших сферах життя, не лише культурній та політичній, а й мовній, а також науковій. Особливо яскраво це проявилось в гуманітарному знанні, проте в контексті даної статті нас цікавитимуть насамперед лінгвокраїнознавство та лінгводидактика.

Для сучасного лінгвіста, романіста, мовознавця самоочевидні й абсолютно звичні дослідження з мовного варіювання, зокрема щодо варіантів французької мови, що утворилися в силу різних причин (переважно внаслідок французької експансії у світі) протягом кількох останніх століть. Вивчення регіональних варіантів французької мови (*variétés régionales du français*) набуває системного характеру лише в останні п'ятдесят років. Виникає питання: чому французька мова, якою говорили на п'яти континентах земної кулі, не цікавила вчених? Чому вона не фіксувалася і не вивчалася раніше?

На нашу думку, саме розвиток і популяризація концепту «франкофонія» послужили імпульсом до звернення до франкомовної периферії, яка раніше не потрапляла у фокус уваги вчених. Слід визнати, що це був взаємоспрямований рух: з одного боку, концепт «франкофонія» дозволив «відкрити» нове поле діяльності для лінгвістів, з іншого боку – необхідність дослідження раніше невивченого об'єкту визначила новий вектор розвитку лінгвістики. Тому було створено цілий розділ варіантології, націлений на вивчення регіональних варіантів французької мови.

Зазначимо, однак, що аспект територіального варіювання французької мови, який ще не іменувався так до середини ХХ ст., якщо і потрапляв у сферу інтересів учених, то лише в контексті мовного пуризму і частково діалектології, що збирала діалектизми, здебільшого характерні для різних регіонів Франції, залишаючи за межами дослідження французької мови у світі.

Якщо раніше будь-яке відхилення від норми французької мови вважалося помилковим і піддавалося осуду, його називали у французькій традиції *écart, déviation* («помилка, відхилення, спотворення»), то із впровадженням концепту «франкофонія» відбулося усвідомлення єдності франкомовного простору в його різноманітті. Відбувся перехід від заперечення та стигматизації варіантів французької мови до їх визнання як факту мовної дійсності, по-перше, та до збереження і необхідності їх опису, по-друге. У французькій лінгвістичній традиції було прийнято термін *revalorisation*, тобто буквально «переоцінка» регіональних франкофоній, і варіантологія взялася вивчати особливості та/або регіонально забарвлені риси того чи іншого варіанта французької мови (французькими відповідниками могли б слугувати *particularités, caractéristiques spécifiques*, що замінили собою раніше згадані *écart, déviation*).

Починаючи з 70-х рр. XX ст. інтерес соціолінгвістів до варіантів французької мови неухильно зростає, і велика кількість праць, присвячених франкофонії в цілому та/або певному регіону франкофонії зокрема, свідчить про народження нового напрямку в науці. Першою пам'яткою варіювання французької мови у світі можна вважати колективну монографію за редакцією А. Вальдмана «Французька мова за межами Франції», опубліковану в 1979 р. Другим за хронологією, але не менш цитованим виданням є двотомник за редакцією Д. де Робіяра та М. Беньяміно «Французька мова у франкомовному просторі», що вийшов у 1993 р. та 1996 р. відповідно.

Надалі колективні праці будуть присвячені одному або кільком аспектам вивчення франкофонії, як, наприклад, монографія Б. Пеля «Периферійні франкофонії. Історія, статус і загальний стан основних варіантів французької мови за межами Франції». За запевненнями автора, дане видання задумане для ознайомлення широкого кола читачів, не лише фахівців, із проблемою різноманітності французької мови у світі [3].

Ще одним пунктом у вивченні варіантів є вимова, вимовна норма варіанта. Книга «Варіанти розмовної французької мови у франкомовному просторі» за редакцією С. Детея, Ж. Дюрана, Б. Лакса, Ш. Ліш відо-

бражає роботу цілого колективу дослідників проекту PFC в галузі франкомовної фонетики та фонології з метою описати французьку мову такою, якою вона використовується в повсякденному житті франкофонів світу.

Одним із сучасних видань, що підсумовують знання про французьку мову у світі на сьогоднішній день, є праця У. Ройтнер «Навчальний посібник із франкофонії», опублікована у 2017 р [4].

Підбиваючи попередній підсумок, звернемо увагу на різноманітність термінів, що фігурують у наведеному списку досліджень із французької мови в центрі та на периферії франкофонії: регіональні форми французької мови називаються варіантами, франкофоніями, периферійними франкофоніями. Цей же тип діатопічного варіювання іменують регіональною французькою, територіальною французькою тощо, що характерно для нового, ще неусталеного розділу варіантології.

Проте основним свідченням еволюції в питанні вивчення французької мови в соціолінгвістичному плані можна вважати зміну точки зору дослідників та їхніх досліджень. Концепт «франкофонія» дозволив, як ми вже говорили, по-новому поглянути на французьку мову поза Францією, визначивши її відмінності, особливості та зафіксувавши її як культурно-мовне багатство і частину мовної ідентичності франкомовних носіїв.

Тепер перейдемо до аналізу бінома франкофонія vs лінгводидактика. На перший погляд здається, що теорія і практика викладання французької мови проходять свої власні шляхи еволюції та перетворення, часто не пов'язані з етапами розвитку лінгвістики. Однак і тут «франкофонія» поставила нові питання перед ученими-методистами, виявивши необхідність нових форм викладання у франкомовних країнах [5].

Річ у тім, що вивчення французької мови в різних куточках франкофонії показало не лише мовні відмінності регіональних варіантів, а й різницю в ступені володіння французькою мовою, її місце в мовній ієрархії у випадку багатомовності. Це особливо важливо для країн, де французька мова не була рідною, наприклад, у низці африканських франкомовних країн. Стало цілком очевидно, що система викладання французької мови, яка існувала в 70–80-х рр. XX ст., або як рідної, або як іноземної, не підходить для

країн з офіційною французькою мовою, що потрібне нове методичне розв'язання цього питання [5]. Досі невідомо, хто автор сполучення «французька мова друга» (*français langue seconde* – FLS), проте в галузі методики викладання французької мови цей термін був обґрунтований Ж.-П. Кюком. У роботі «Le français langue seconde», що стала хрестоматійною, автор відштовхується від варіантів французької мови, планомірно переходить до питання визначення рідної та іноземної мови в країнах франкофонії і доходить висновку про особливий статус французької мови в країнах, де вона офіційно визнана. Французькою другою Ж.-П. Кюк пропонує називати французьку мову, що є нерідною для носія, але наділена офіційним статусом у певній країні/регіоні. Дане визначення стало відправною точкою для розробки нових методик викладання для регіонів із французькою другою.

Цікаво, що концепт «французької другої», розроблений у руслі лінгводидактики, знайшов своє застосування і подальший розвиток у лінгвокраїнознавстві, ставши основоположним при описі ситуацій багатомовності, в яких фігурує французька мова. Традиційно французька мова вважається другою, якщо вона вивчається в житті носія хронологічно після першої, якщо, будучи офіційною або співофіційною мовою (або мовою з особливим статусом, як, наприклад, у країнах Магрибу), французька слугує другим засобом спілкування, а також є мовою освіти в даному регіоні. У соціолінгвістиці «французька друга» як і раніше актуальна, незважаючи на широту даного поняття, що охоплює такі різні ситуації як, наприклад, французька мова в Камеруні, де французька мова використовується в повсякденному житті, будучи єдиною офіційною (в країні налічується понад 200 автохтонних мов), і французька мова в Андоррі, де вона втратила офіційний статус, але де продовжують існувати франкомовні школи, при цьому основними мовами спілкування слугують каталанська та іспанська.

Повертаючись до питання «французької другої» в лінгводидактиці, слід зазначити, що концепт багаторазово переглядався, уточнювався з моменту публікації першої монографії, присвяченої йому. Якщо спочатку наголос робився на розробку методичних видань для франкомовних регіонів за меж-

ами Франції (насамперед маються на увазі африканські країни), то надалі, до кінця ХХ ст., поняття «французької другої» було застосоване до аллофонів у Франції, тобто мігрантів, рідною мовою яких була не французька [6]. Річ у тім, що мета навчання схожа, але не ідентична – досягти того, щоб французька мова стала другою, якщо не основною, тобто відбувся перехід від монолінгвізму (від рідної мови аллофона) до білінгвізму (до володіння рідною мовою і французькою другою). Головна відмінність тут у тому, що у випадку аллофонів можливий перехід до потенційного монолінгвізму (до французької мови, яка функціонально замінить рідну мову мігранта), тоді як у випадку франкомовних країн з офіційною французькою мовою не йдеться про відмову від рідної мови автохтонного населення, а лише про перехід до білінгвізму та/або полілінгвізму.

Проте «французька мова друга» все більше застосовується саме до категорії *élèves nouvellement arrivés en France* (букв.: учні, що новоприбули до Франції); з часом з'являються такі суміжні поняття, як *FLS langue de scolarisation* (французька друга як мова шкільної освіти), *FLS langue principale* (французька друга як основна), *français langue d'insertion* (французька як мова інтеграції) тощо.

Таким чином, у межах цієї статті ми зосредили свою увагу на впливі концепту «франкофонія» в галузі французького лінгвокраїнознавства та лінгводидактики, пов'язавши в першому випадку поняття «франкофонії» та «варіанти французької мови», а в другому – «франкофонії» та «французької другої». Але не можна забувати ще про одне ключове поняття, безпосередньо залучене в явище франкофонії, а саме про франкофона. На відміну від вищеперелічених одиниць, пов'язаних із такими інституційними складовими, як статус мови, мовна ієрархія тощо, поняття «франкофона» виявляється більш універсальним у тому сенсі, що до франкофонів відносять не лише жителів франкомовних країн і регіонів, а й усіх носіїв французької мови у світі, зокрема тих, хто вивчає французьку мову як іноземну. За даними звіту міжнародної організації Франкофонії від 2022 р., 255 млн франкофонів «народжуються і/або живуть у франкомовному оточенні» (*naître et/ou vivre en français*), а 66 млн стають франко-

фонами протягом життя (*devenir francophone*). Іншими словами, «франкофон» виявляється поняттям, не обмеженим адміністративними, політичними, історичними межами; у цьому відношенні розширене тлумачення «франкофона» споріднене з «франкофонією» Л. С. Сенгора в її культурно-гуманітарному аспекті, оскільки франкофону відкривається все те, що пов'язане з цивілізацією французької мови, з її минулим і сьогоденням.

Висновки. Відбулася трансформація ідеологеми, саме завдяки філософсько-поетичній спадщині Л. С. Сенгора франкофонія перетво-

рилася з суто лінгвістичного опису на глобальний гуманістичний проект. Науковий дискурс відмовився від стигматизації регіональних форм як «помилки» (*écart*) на користь їхнього визнання як повноцінних варіантів (*variétés*) мовної системи. Це заклало фундамент для розвитку варіантології та системного опису «периферійних» франкофоній.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з детальним аналізом лексичних та фонетичних особливостей конкретних регіональних варіантів, а також вивченням трансформації FLS у цифрову епоху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Reclus O. France, Algérie et colonies (6d. 1886). Paris : Hachette, 2012.
2. Senghor L. Le français, langue de culture Esprit. Paris, Novembre. 1962. P. 837–844.
3. Poll B. Francophonies périphériques: histoire, statut et profil des principales varidtds du frangais hors de France. P. : L'Harmattan, 2001.
4. Reutner U. Manuel des francophonies. Berlin; Boston : De Gruyter, 2017.
5. Maurer B. De quoi le FLS est-il le nom en 2017?: Petite histoire d'une captation de concept. *Revue TDFLE*. 2017. № 69. URL: <https://revue-tdfle.fr/revue-69-5/28-de-quoi-le-fls-est-il-le-nom-en-2017-petite-histoire-d-une-captation-de-concept>
6. Verdelhan-Bourgade M. Le français de scolarisation: pour une didactique réaliste. P. : Presses Universitaires de France, 2002.

REFERENCES

1. Reclus, O. (2012). France, Algeria et colonies (ed. 1886). Paris.
2. Senghor, L. S. (1962). "Le français, langue de culture". *Esprit*, 1962, novembre, pp. 837–844.
3. Poll, B. (2001). Francophonies peripheriques: histoire, statut et profil desprincipales varietes du frangais hors de France. Paris.
4. Maurer, B. (2017). "De quoi le FLS est-il le nom en 2017?: Petite histoire d'une captation de concept". *Revue TDFLE*, 2017, vol. 69, Retrieved from: <https://revue-tdfle.fr/revue-69-5/28-de-quoi-le-fls-est-il-le-nom-en-2017-petite-histoire-d-une-captation-de-concept>
5. Verdelhan-Bourgade, M. (2002). Le français de scolarisation: pour une didactique realiste. Paris.
6. Verdelhan-Bourgade, M. (2002). Le français de scolarisation: pour une didactique réaliste. P. : Presses Universitaires de France.

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування: 16.03.2026
 Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026